

MIŁOSZ. A MEGBONTOTT IDILL

Miłosz „naiv költeménye”, a *Világ* címet viselő versciklus 1943 tavaszán keletkezett. Lengyelországban – és különösen Varsóban, ahol a költő ekkoriban tartózkodott – ez az időszak a háború, a szovjet és német megszállás borzalmait újabbakkal tetézte. A németek március huszontkilencedikén kezdték el föltárni az 1940-ben Katyńban lemészárolt 22 000 lengyel hadifoglyot rejtő tömegsírokat. A vizsgálat eredményeit április tizenkettedikén tették közzé. Hét nappal később, tizenkilencedikén megkezdődött a varsói gettó felszámolása, ami a gettólázadás kitöréséhez vezetett. A harc és a mészárlás május kilencedikéig folyt Varsó szívében. A gettó életben maradt lakóit Auschwitzba deportálták. A lengyelek élete sem volt biztonságban a megszállt Varsóban. Egymást érték a „lapanká”-nak nevezett utcai razziaák. Az utca két végét lezárták, és az ott rekedt járókelőket összefogdosták. Az ellenállás akcióira válaszul túszként kivégezték vagy a legjobb esetben németországi kényszermunkára hurcolták őket. A háború alatt egymillió-egyszázezer zsidónak számító személy (köztük négyszázharmincezer magyar és háromszázezer lengyel) mellett száznegyvenezer „nem zsidó” lengyelt deportáltak Auschwitz-Birkenaubába. Az utcára kilépni is életveszélyes volt, de be kellett szerezni az ennivalót. Csak a szövetséges államok polgárai és a haditermelésben foglalkoztatottak úszták meg baj nélkül az igazoltatást. Miłosz két évvel korábban papírok nélkül érkezett Varsóba. Egy gimnáziumi osztálytársa felesége szerzett neki igazolást arról, hogy Praga városrész egyik gyárában dolgozik. Ennek értéke azonban viszonylagos volt – elég lett volna utánanézni, hogy szerepel-e a foglalkoztatottak névsorában.

Miłosz nem vett részt tevőlegesen az ellenállásban, a „Sztuka i Naród” költőinek akcionizmusa és ideológiája egyaránt idegen volt számára. Fiatal életék értelmetlen eltöközlésének tartotta akcióikat,¹ és ezzel nem volt egyedül. De részvétele a titkos vitakörökben és tanfolyamokon, írásai illegális megjelentetése is elég lett volna ahhoz, hogy Auschwitzban végezze.

Meglepőnek tűnhet, hogy ezen a történelmi mélyponton, a legnagyobb egzisztenciális szorongattatás közepette, a helyzet borzalmasságát pontosan rögzítő versciklus² közvetlen szomszédságában vetette papírra „naiv költeményeit”.

Egyes értelmezői szerint a gyermekkor boldog kisvilágának felidézése a figyelem elterelésére szolgált, segített ép ésszel túlélni a kor felfoghatatlan szörnyűségét. A dolog azonban alighanem bonyolultabb, Miłosz pedig nagyobb szabású költő ennél. Igaz, a ciklus első darabjaiban (*Út, Kertkapu, Tornác, Ebédlő, Lépcső, Képek*) a hajdani litvániai nemesi udvarház³ helyszíneit látjuk viszont, ugyanazt a tárgyi és kulturális környezetet, amelyet a szerző önéletrajzi írásából, nyilatkozataiból ismerünk. Az első jele annak, hogy itt a boldog múlt felidézésénél többről lehet szó, a nézőpont, a beszédhelyzet sajátos volta. Nem a visszatekintő felnőttet, hanem a gyermeket halljuk. Helyesebben – mint látni fogjuk – egy gyermeket. Az ő érzés- és képzeletvilágába behelyezkedve látunk és tapasztalunk.

¹ Majd az emigrációban, 1958-ban emlékezik meg *Ballada* című versében a „Sztuka i Naród” költője és szerkesztője, Tadeusz Gajcy értelmetlen haláláról: „Fekszik Gajcy, soha meg nem tudja, / Hogy Varsóban a harc hiába volt” (*Kalligram*, 2022/4.).

² *Szegény emberek szólnak*, magyarul lásd *Jelenkor*, 2022/3.

³ Az udvarház a kownói járás Szetęjnje (litvánul Šeteniai) falujában állt.

lunk mi is. Igen, Milosz itt lép ki először a közvetlen alanyi pozícióból, és szólaltat meg versében egy *personát*. Ez természetesen a jelentésszintek megkettőződését eredményezi. Megjelenik a költőtől addig idegen *ironia*. Néhány eltérés az életrajzi tényektől ugyancsak elmozdulást jelez a *fikció* felé: a versekben hűg és báty szerepel, holott Czesławnak öccse volt, Andrzej. Az apát itt még gond nélkül azonosíthatja az olvasó Aleksander Milosz út-és hídépítő mérnökkel, aki fiatalkorában Szibériában vadászgatott, és a sarkkörön Fridtjóf Nansennel, a híres sarkkutatóval is találkozott.⁴ De már a könyvtárszobában mágusként látjuk viszont, titkos tudást rejtő nagy könyvben lapozgat, „bűvös igéket mormol fojtva, csöndben”. A ciklus következő darabjában (*Apa igéz*) ő beszél, és a rejtélyességet fokozza, hogy nem tudjuk – a vers feltűnően szórványos értelmezései sem térnek ki rá –, ki lehet a megidézett-megigézett bölcs. Ha ugyan valóságos személy.

A litvániai udvarház is mágikus átalakuláson esik át: ablakából kozmikus távlatban látjuk Európát (*Az ablakban*). A nézőpont észveszejtő sebességgel mozog: a közelítés-távoltítás olyan dinamikus térszerkezetet rajzol ki, amely a mai műholdas térképeket juttatja eszünkbe, a látványt magyarázó (és tekintetünket irányító) apát pedig demiurgoszi dimenzióba emeli (*Apa magyaráz*).

A következő két darab (*Példázat a mákról*, *Bazsarózsák*) a kozmosz után a mikrokozmosz felé bontja meg a gyermekkori helyszínt. A mákszemeken álló házikók és a bazsarózsákban lakó bogarak a gyermeki képzelet jellegzetes termékei, de az idegen jelenlét szorongató sejtelmét is hordozzák. Az idillt az is kikezdi, hogy nem tudjuk meg, mit gondolt – és mondott ki hangosan – az anya a bazsarózsában lakó bogarak láttán. Más sebességgel múltó idejük mindenesetre az olvasó számára is az elmúlás képzetét idézi föl, ahogy a szilárdnak hitt világ ingatagságát a hol hangosabban, hol halkabban hallatszó kutyaugatás, amely világunkat a lengő mákgubóhoz teszi hasonlatossá.

A látszólag egyszerű mondatok mögött néha bonyolult szerkezetek rejlenek. A gyertyával lefelé tartó anya árnyéka fölszalad a lépcsőn, és „megküzd a szörnyeteggel egymagában” (*Lépcső*). A villanyfénynél felnőtt nemzedékek már nem ismerik azt a neki-nekilődő árnyékvilágot, amelyet a mozgó, kézben hordozott fényforrások – gyertyák, mécsek, petróleumlámpák – keltenek életre egy szoba falain és mennyezetén.

Az idilli képeken minduntalan átüt egy másik valóság: a gyerekek „háborús világot” rajzolnak, „nagy hajók közt egy süllyedő naszádot” (*Tornác*), a lecsapott pille a könyvben ábrázolt római harci szekérre hull, amely „vonszolja magával / A hőst, a feje kőlapokon reccsen” (*Képek*).

Újabb meglepő fordulat: a Szent Pál-i erények meghatározása három versben (*Hít, Remény, Szeretet*). Megint olyasmi, ami része ugyan a gyermeki világnak, és beleillik abba a naiv vallásosságba, amelyre az idős költő is gyakran fog hivatkozni, mint az elidegenedett és atomizált modern élet ellenszerére – ugyanakkor újabb távlatot nyitva a metafizika magasába emel. A korintusiaknak írott első levélből ismert három teológiai erény⁵ olyan leírásával találkozunk itt, amilyennel még aligha volt dolgunk, és igencsak távol áll a reálisan létező egyház erőszakos-érelgős hitbuzgalmi szemléletétől. Milosz nem csupán a tomista filozófiában való jártasságát bizonyítja itt,⁶ hanem azt is, hogy a legbonyolultabb, legelvontabb összefüggéseket mindannyiunk hétköznapi tapasztalatára visszavezetve képes megvilágítani.

⁴ Lásd *Tarajos gőtéi, 1921–1923* című versét.

⁵ „Most azért megmarad a hit, remény, szeretet, e három; ezek között pedig legnagyobb a szeretet.” 1Kor 13,13.

⁶ „Naiv költeményem – írja a *Családias Európában* (Pozsony, Kalligram, 2011. Eredeti kiadása: *Rodzinna Europa*, Párizs, Kultura, 1958) – metafizikai értekezés, annak a fekete iskolatáblának az újraalkotása színekkel és formákkal, amelyre Lallemand tiszteletes rajzolta fel tomista köreit.”

A következő négy darabban ismét litván tájakon járunk: Žmudzė esteledő erdejében a vadonban tévelygő ember ősi szorongását éljük át a két gyerekkel. Az erdő más, idegen létek otthona: megint egy megkettőzött, ambivalens világ, amelyből az apa-mágus fog kivezetni minket.

A ciklus utolsó darabja (*A nap*) összefoglalás és visszamenőleges magyarázat, sajátos ars poetica: a rejtett igazság, a lényeg, a transzcendens, érzékfeletti tartalmak közvetlenül nem elérhetők: a konkrétumok megismerésének és szemlélésének – a részletek megbecsülésének – kerülőútján juthatunk csak el hozzájuk.

A mű 5/6-os osztású szillabotonikus (szótagszámláló-ütemhangsúlyos) sorokból áll, amelyek ötödféles jambusként is értelmezhetők, illetve azt imitálják. A magyar változathoz az utóbbit választottam. Tekintve, hogy a magyar vershez szokott fül az 5/6-os osztást amúgy sem érzékeli, a cezúrához nem ragaszkodtam szigorúan.

A sorvégek – két kivétellel – ereszkedő lejtésűek, ami a lengyelben természetes (a hím-rím ritka, illetve keresett hatást kelt, egyszótagú szavak kellene hozzá), a magyar fül számára ellenben monoton benyomást kelt. Ezen nem változtattam, mert a monotonia az idillikus idő lassúságának és a mítosz álló idejének egyaránt megfelel. A váltakozó típusú rímek olyan mozgalmasságot eredményeznének, amely a műtől mindenképpen idegen.

C Z E Ś L A W M I Ł O S Z

Világ

Naiv költemény

Út

*Hol tölgyligetben már szirom fehérlik,
És zöld a völgy, borítja zsenge fátyol,
Gyerekek ballagnak a fűvel félig
Benőtt úton haza az iskolából.*

*A tolltartó fedele tárva-nyitva,
Benne zörgő ceruzák, kiflívégek,
Meg egy rézgaras, készenlétben tartva
A kakukknak, a tavasz hírnökének.*

*A fiú sapkája, a híg kalapja
Bolyhos bokrok közt fel-feltűnve repked.
Egy szajkó cserreg ágról ágra kapva,
A fák fölött hosszú felhők lebegnek.*

*A kanyaron túl látni már a házat,
Ott áll apa, rádól a kapanyélre,
Arca elől elhajt egy lombos ágat,
S a kertből rálát az egész vidékre.*

Kertkapu

*Később majd sűrűn befonja a komló,
De most még látni színét, tavirózsa
Leszakított leveléhez hasonló,
Ha nyári este fénye hull a tóra.*

*A deszkalécek egyenként fehérre
Festve, hegyes lángnyelvekké faragva.
Egy vadgalamb is ült már tetejére,
A madarakat cseppet sem zavarja.*

*Fából a kilincs, sima, amilyenre
A fát csiszolja sok kéz markolása.
A csalán szeret ilyen rejtkehelyre
Húzódni, sárga jázmin ott a lámpa.*

Tornác

*A tornác ajtaja nyugatra nyílik,
Nagy ablakain át a nap melenget.
Erdőig, érig, fasorig, mezőig
Szabadon szárnyal innen a tekintet.*

*Mikor a tölgy már zöldül, és a hársfa
Árnyéka félig takarja az ágyást,
A messzeségben kékellő világra
A lomb terít csipkés-cakkos kivágást.*

*A két gyerek itt egy asztalka mellett
Térdelve rajzol háborús világot,
És rózsaszín nyelvét kidugva ment meg
Nagy hajók közt egy süllyedő naszádot.*

Ebédlő

*Szoba kis ablakkal, a sarokban
Egy néma ingaóra barna árnya.
Két faragott ördögfej vigyorogva
Egy alacsony bőrkanapéra bámul,
Fény hull egy rézfazék kerek hasára.*

*A falon egy kép. Tárgya téli élmény:
Tar fák ágai közt csúszkál a jégen
Egy csomó ember, füstöt ont egy kémény,
És varjak röpködnek a borús égen.*

*Van még egy óra itt. Madár ül benne,
Kijön zörögve és hármat nyivákol,
De mielőtt házába visszamenne,
Anya párálló levest oszt a tálból.*

Lépcső

*Padlóviaszszagú, recsegő, sárga
Lépcsőfokok – a fal mellett a lábnak
Elég a hely, ha szűken is, de már a
Korlátnál nem talál támaszt magának.*

*A vadkanfej feléled és növekszik,
Előbb csak agyar. Majd egy vizslató orr
Nyúlik hosszan, a bolthajtásra fekszik,
Fény szóródik szét, mint a reszkető por.*

*Anya kezében egy mécses világít,
Jön le a lépcsőn befűzve, nyulánkan,
Árnyéka fölszáll a vadkan-pofáig,
Mekküzd a szörnyeteggel egymagában.*

Képek

*Nyitva a könyv. Porfelhőben iramló
Harc székér fölé egy pille szállna.
Érintsd meg, és lehull, hintve aranyló
Porát városban vett görög csodára.*

*Robog a székér, vonszolja magával
A hőst, a feje kőlapokon reccsen,*

*A lecsapott pille vonagló szárnnnyal
A lapra hull, és kimúlik a testen.*

*Az ég beborul közben és morajlik,
A tengeren zátonytól tart a gályá.
Amott ökrök, nyakuk igába hajlik,
Földműves szánt a parton, s nincs ruhája.*

Apa a könyvtárszobában

*Magas homlokára, kócos hajára
Az ablak a nap sugarát vetíti.
Fényes pihékből támad koronája,
Míg a nagy könyv lapjait szétteríti.*

*Mintás köntöse már maga varázslat,
Bűvös igéket mormol fojtva, csöndben.
Az tudja csak, akit Isten kiválaszt,
Miféle csodák esnek meg a könyvben.*

Apa igéz

*„Ó drága bölcsem, micsoda nyugalmat
Áraszt a szívre derűs bölcsességed!
Szeretlek, és kiterjed rám hatalmad,
Habár látni soha nem foglak téged.*

*Haló porod a szél széthordta régen.
Ki emlékszik vétkekre, örületre?
Te tökéletes vagy az öröklétben,
Mint könyv, amit semmiből gyárt az elme.*

*Volt részed kételyben, keserűségben,
De emléke is elenyész a bűnnek.
Miért becsülnek ma? Én azt is értem:
Az ember kicsi, nagyok csak a művek.”*

Az ablakban

*Túl mezőn, erdőn, túl egy újabb réten
Egy nagy víztükör fehér csillogása.
Benne a föld, aranyló meredélyen
Tengerbe merül – tulipán a tálba.*

*Európa van ott, apa mutatja,
Tiszta időben szépen idelátszik,
Ember és ló, kutya és macska lakja,
Sok áradástól itt-ott még párállik.*

*Színes városok, tornyok szikrát hányva,
Ezüst fércként patakok tekeregnek,
S hol itt, hol ott a hegyek holdvilága
Libben a földre, mint a libapelyhek.*

Apa magyaráz

*„Az árnyék mintha iszkolna valóban,
Ahol a napsugár a földet éri.
Varsó van ott, köröskörül nyitottan,
Nagyon híres város, habár nem régi.*

*Odább a dombvidék akácósára
Bodros felhőből lóg az eső férc.
Prága van ott. Csodálatos a vára,
Ósi szokások plántálják a bércre.*

*Fehér hab osztja kétfelé a tájat:
Az Alpok. Aztán fenyvesek sötétje.
Mögöttük fürdeti, mint kéklő tálát,
Olaszországot a nap sárga fénye.*

*A kereszténység fővárosa Róma.
Szép városok közt sem találni párját.
A háztetők fölé Szent Péter dómja
Emeli ott gömbölyű kupoláját.*

*Északra onnan, túl a tenger öblén,
Hol a kéklő pára síkságot fodroz,
Párizs lépkedne tornyait követve,
Hidak nyája tülekszik a folyóhoz.*

*És körös-körül, Párizs mintájára
Üvegtől cifrán és vastól keményen
Más városok. De túl sok volna mára,
Majd valamikor máskor elmesélem.”*

Példázat a mákról

*A mákszemen egy kicsi házikó áll,
Mákkutya mákholdat ugat bolondul,
S hogy van nagyobb világ a mákvilágnál,
A mákkutya fejében meg se fordul.*

*Mákszem a föld – és valóban csak ennyi,
A csillagok, bolygók: mákszem-sereglet,
S bár van belőlük talán százezernyi,
Kis házikók mindegyiken lehetnek.*

*Mák a kertben. Minden egy mákgubóban.
Gyerekek futnak. Meglökik könyökkel.
Hol hangosabban, hol meg elhalóbban
Kutyák ugatnak, mikor a hold fölkel.*

Bazsarózsák

*Bazsarózsák, rózsaszínek, fehérek,
Közepükben, mint illatos pohárban
A kis bogárkák egymással beszélnek,
Mert otthon van a bogár a virágban.*

*Anya egy virágot tépett magának,
És széthajtogatva a szíromkelyhet,
Hosszan nézte a bazsarózsa-tájat,
Ahol egy pillanat egy évbe tellett.*

*Majd eldobta a rózsát, és kimondta,
Amit gondolt, nekiünk és önmagának.
Egy szélroham kapott bele a lombba,
És arcunkon napfényfoltok cikáztak.*

Hit

*Hit az, ha valaki egy patak hátán
Forgó levél vagy egy harmatcsepp láttán
Tudja: a létük nélkülözhetetlen.
Még ha becsukott szemmel nem is látja,
És ami volt, csak annyi lesz világa,
S a levél is elúszott gyors vizekben.*

*Hit az, ha aki éles kőbe botlott,
Tudja, hogy a kő nem véletlen volt ott,
Ez a dolga: a lábat megsebezni.
Lám, a fák is hosszú árnyékot vetnek,
Van árnyékunk nekiünk, van a fűveknek:
Árnyék nélkül nem képes semmi lenni.*

Remény

*Remény az, hogyha valaki hisz abban,
Hogy eleven való a föld, nem álom,
Látás, tapintás, hallás nincs hiába,
Mert minden olyan, ahogy itt találom,
Mint egy kert, ha megállok kapujában.*

*Bemenni nincs mód. De van, ez világos,
S ha bölcsebben szemlélnénk, mint eleddig,
Azt látnánk, hogy a világ kertje számos
Új virággal és csillaggal gyarapszik.*

*Egyesek szerint hiba van a szemmel,
Minden csak látszás, valójában semmi,
Ők a reménytől megfosztottak éppen.
Azt képzelik, ha elfordul az ember,
Mögötte a világ megszűnik lenni,
Úgy eltűnik, mint egy tolvaj kezében.*

Szeretet

*Szeretet az, ha úgy nézel magadra,
Mint egy dologra, tőled idegenre,
Hisz sok ilyen dolog van a világon.
És aki így néz, még ha nem is tudja,
Gyógyírt talál sokféle gyötremre,
Fa és madár így szólítja: barátom.*

*A dolgokat és magát úgy használja,
Hogy a ragyogás teljessége érje.
Bár amit szolgál, néha nem találja:
Elég, ha jól szolgál, nem kell, hogy értse.*

Erdei kirándulás

*Hatalmas fák, a csúcsukat se látom,
A lemenő nap lobbant rózsaszín fényt
Mint gyertyatartón, mindegyik faágon,
Kicsike emberek járnak az ösvényt.*

*Föl a fejjel, és menjünk kézen fogva,
A fűben, mint vadonban, el ne vesszünk.
Az éj pecsétet üt a virágokra,
És színre színt vált az égbolt felettünk.*

*Ott áll a bál, a korszokból arany dől,
Vörösbor csurran rezgőnyár-rezekbe,
Kap cifra tornyot, hintót levegőből
Egy láthatatlan király vagy a medve.*

A madarak birodalma

*Magasan szállnak a nehézkes fajok,
Az égboltot szabdalják szárnyaikkal,
Egy daru, mint repülő féme, csillog,
Szellős magasban ül meg egy galambraj.*

*A föld nekik mi? Egy örökös éjben
Derengő tó homálya. Ők a fenti
Szigetvilág lakói. Azt a mélyben
Kavargó árból a napfény kimentti.*

*Ha csőrük hosszú tollaik közé túr,
És egy kihull, hosszan, lebegve szálldos,
Amíg a tó mély fenekéig táncol,
S egy arcocskához érve híreket hoz
Egy fényes, meleg, szabad, szép világból.*

Rettegés

*„Hol vagy, apa! Ádáz, sötét az erdő,
Futó vadaktól hullámszó bozótban
Kosbor nyílik, mérges tüzet lövellő,
Lábunk előtt talán farkasverem van.*

*Apa, hol vagy! Nincs út az éjszakából,
Mostantól mindig sötétben leszünk.*

*Éhen vész itt az otthontalan vándor.
Keserű és kemény a kenyerünk.*

*Egy rettentő rém bűzös torka áraszt
Forróságot, már-már arcunkba lobban.
Hová tűntél, apa, hát rá se rántasz,
Hogy eltévedtünk e süket vadonban?"*

Apa megkerül

*„Itt vagyok. Ez a buta félsz mivégre?
Már a pásztorok tilinkója hallszik,
Nappalodik, az éjszakának vége,
A csillagok fénye lassan kialszik.*

*Az erdő szélén az ösvénynek vége,
A völgyben egy harang szól messzehangzón,
Kerítésen kakas rikolt a fénybe,
A föld párállik boldogan, pazarlón.*

*Itt még az éj, mint áradó patakkal,
Sötét köddel borít borókalombot,
De gólyalábon lépked már a hajnal,
S gurít a vízre zengő napkorongot.”*

A nap

*A szín a naptól jön. De neki nincsen
Saját, külön színe. Mind ott van benne.
Ha egy vers volna itt a földön minden,
A költője ott fönt a nap lehetne.*

*Ki színekkel szeretné a világot
Lefesteni, sose nézzen a napba,
Szeméből minden, amit addig látott,
Elveszne, csak az égő könny maradna.*

*De ha letérdel a füves határban,
Mit elvetettünk, mindent újra meglel:
Ott van a földről visszavert sugárban
Csillag és rózsza, alkonyat és reggel.*

Varsó, 1943

CSORDÁS GÁBOR fordítása